

ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA ERKAK TIMSOLI

Orifjanova Madina Rasuljon qizi

Annotatsiya: Quyidagi tezisimizda Alisher Navoiy g'azallarida yaratilgan erkak timsolining badiiy-falsafiy mohiyatini, uning ruhiy-axloqiy, ijtimoiy-grajdanlik va ishqiy-ma'naviy qirralarini tahlil qiladi. Navoiy ijodida erkak timsoli komil inson ideali, oshiq, soqi, rind, zohid kabi turli qiyofalarda namoyon bo'lib, uning nafaqat jismoniy kuchi, balki aql-zakovati, irodasi, matonati, adolati va ilohiy ishqqa intilishi bilan ham ajralib turishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, g'azal, erkak timsoli, komil inson, ishq, ma'naviyat, axloq, falsafa, tasavvuf, insonparvarlik.

Alisher Navoiy nomi o'zbek adabiyoti va ma'naviyatining yorqin cho'qqisi, inson qadri, kamoloti va ruhiy yuksalishi g'oyalarining buyuk targ'ibotchisi sifatida tilga olinadi. Uning boy va serqirra ijodi, ayniqsa, o'zbek she'riyatining durdonasi bo'lgan g'azallari, asrlar osha o'zining badiiy qiymati va teran falsafiy mazmuni bilan barchani hayratga solib keladi. Navoiy g'azallarida insonning ichki dunyosi, uning tuyg'ulari, intilishlari, kurashlari va orzulari yorqin bo'yoqlarda tasvirlanadi. Bu tasvirlar orasida erkak timsoli alohida o'rin egallaydi. Navoiyning erkak timsolini teran aks ettirishi, uning ideal xislatlarini badiiy umumlashirishi bugungi kunda ham yosh avlodni barkamol inson ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolaning maqsadi Alisher Navoiy g'azallarida yaratilgan erkak timsolining badiiy-falsafiy mohiyatini, uning shakllanish jarayonlarini, asosiy xususiyatlarini psixologik, falsafiy va axloqiy jihatdan tadqiq etishdir.

Ushbu tezisning asosiy materiallari Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy" kulliyotidagi g'azallardir. Kulliyot tarkibiga kiruvchi "G'aroyib us-sig'ar", "Navodir ush-shabob", "Badoe' ul-vasat" va "Favoyid ul-kibar" devonlaridagi g'azallar erkak timsolining turli yosh davrlardagi ko'rinishlarini va evolyutsiyasini o'rganish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, Navoiyning "Lison ut-tayr", "Hayrat ul-abror" va "Farhod va Shirin" kabi dostonlariga ham murojaat etildi, chunki ulardagi erkak qahramonlar g'azallardagi timsolning umumiy konsepsiyasini mustahkamlashga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari Alisher Navoiy g'azallarida erkak timsolining nafaqat ko'p qirrali, balki chuqur falsafiy va axloqiy mazmunga ega ekanligini ko'rsatdi. Bu timsol quyidagi asosiy xususiyatlar bilan ajralib turadi:

Ishqiy-ma'naviy qiyofa:

Oshiq timsoli: Navoiy g'azallaridagi erkak, avvalambor, oshiqdir. Bu ishq ham majoziy (insoniy), ham ilohiy (haqiqiy) mohiyatga ega. Oshiq o'z ma'shuqasining

vasliga intilish orqali ilohiy haqiqatga erishishga, kamolotga yetishga intiladi. Uning ishq fidoiylilik, sabr-toqat, ayriliq azoblariga chidash, ma'shuqa uchun jon fido qilishga tayyorlik bilan belgilanadi.

Ma'rifatga intilish: Erkak timsolining ishq dunyoviy hirs-havaslardan ustun bo'lib, u ruhning poklanishiga, ilohiy ma'rifatga yetishishga xizmat qiladi. "Ko'ngul" so'zi bu jarayonda markaziy o'rin tutib, u insonning ruhiy olami, ishq o'chog'i va haqiqatni anglash manbai sifatida talqin etiladi.

Axloqiy-falsafiy jihatlar:

- Adolat va insof: Navoiy g'azallarida erkak timsoli adolatpesha, insofli, saxovatli bo'lishga chaqiriladi. U dunyo ishlari o'tkinchi ekanligini anglab, nafsini jilovlashga, kamtarinlikka intiladi.

- Sabr va qanoat: Erkak timsolining ruhiy kuchi sabr-toqat, qanoat va matonatda namoyon bo'ladi. U hayotning sinovlariga bardosh berib, o'z maqsadlariga erishish yo'lida qat'iyat ko'rsatadi.

- Donishmandlik va hikmat: G'azallarda erkak ko'pincha hikmatli so'zlar so'zlovchi, dunyo falsafasini chuqur anglagan donishmand sifatida gavdalanadi. Uning nutqi ibratli, pand-nasihatga boydir.

Ruhiy-psixologik holatlar:

- Iztirob va umid: Erkak timsoli ishqiy iztiroblar, ayriliq dog'i, umidsizlik lahzalarini boshidan kechiradi, ammo shu bilan birga visolga, poklikka intilish umidi uni tark etmaydi.

- Shukronalik: Har qanday holatda ham yaratganga shukronalik bildirish, qismatga rozi bo'lish Navoiy erkagi ruhiy dunyosining muhim xususiyatidir.

G'azallardagi badiiy san'atlar (tashbeh, istiora, murojaat, irsoli masal va boshqalar) bu timsolni yanada jozibador, teran va ta'sirchan qilib ko'rsatishga xizmat qiladi.

Olingan natijalar Alisher Navoiy g'azallarida erkak timsolining shunchaki bir qahramon emas, balki "komil inson" konsepsiyasining badiiy ifodasi ekanligini tasdiqlaydi. Navoiy yashagan davr, sufiyona falsafa, xususan, Naqshbandiya tariqatining ta'limotlari bu timsolning shakllanishida muhim rol o'ynagan. Ishqi ilohiy va majoziyning o'zaro bog'liqligi Navoiy ijodining o'ziga xos xususiyati bo'lib, insonni moddiy olamdan ma'naviy yuksaklikka chorlaydi. Oshiqning azob-uqubatlari, ichki kurashlari inson ruhining poklanishi va haqiqatni anglash yo'lidagi sinovlar sifatida talqin etiladi.

Navoiyning erkak timsoli universal qadriyatlarni o'zida mujassam etgan. Adolat, insof, sabr, qanoat, yurtga muhabbat kabi xislatlar asrlar osha o'z ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda. Bugungi kunda ham Navoiyning g'azallari yoshlarga nafaqat badiiy zavq beradi, balki ularni axloqiy-ma'naviy jihatdan tarbiyalashda, shaxs sifatida kamol topishlariga xizmat qiladi.

Navoiy g'azallarida erkak timsoli boshqa Sharq mumtoz shoirlari ijodidagi timsollar bilan umumiy jihatlarga ega bo'lsada (masalan, Fuzuliy, Hofiz), Navoiyning tili, milliy ruh va o'zbek xalqining mentalitetiga xos xislatlarni sintez qilgani uni o'ziga xos qiladi. Uning har bir g'azalida erkakning ichki dunyosi, psixologik holatlari yuksak mahorat bilan, turli badiiy san'atlar yordamida, chuqur ramziy ma'nolar bilan aks ettirilgan. Bu esa timsolning yanada jozibador va ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy g'azallarida erkak timsoli benihoya boy va rang-barang bo'lib, u komil inson idealini o'zida mujassam etgan. Bu timsolning ishqiyyat-ma'naviy, axloqiy-falsafiy, ijtimoiy-grajdanlik va ruhiy-psixologik qirralari o'zbek adabiyoti va ma'naviyatida muhim o'rin tutadi. Navoiy erkagi faqatgina oshiq emas, balki adolatpesha, donishmand, sabrli, qanoatli va fidoiy inson sifatida namoyon bo'ladi. Uning har bir satrida inson zotiga bo'lgan cheksiz mehr, uning kamoloti yo'lidagi intilish va ilohiy haqiqatga erishish orzusi aks etgan.

Navoiy g'azallaridagi erkak timsoli o'zbek adabiy tafakkurining yuksak namunasi bo'lib, u nafaqat o'z davrining, balki kelgusi avlodlarning ham ma'naviy-axloqiy ehtiyojlarini qondirishga qodir. Bu timsol bugungi kunda ham yosh avlodni barkamol, yurtiga sadoqatli, ilm-ma'rifatli va insonparvar ruhda tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu timsolning boshqa adabiy janrlardagi (dostonlar, ruboiylar) ko'rinishlari bilan qiyosiy tahlil qilish, uning zamonaviy tafakkurdagi o'rnini yanada chuqurroq o'rganish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Navoiy, Alisher. Xazoyin ul-ma'oniyy: To'la asarlar to'plami. (Har bir devon alohida jildlarda chop etilgan bo'lishi mumkin. Masalan, "G'aroyib us-sig'ar," "Navodir ush-shabob," "Badoe' ul-vasat," "Favoyid ul-kibar" devonlari). Toshkent: Fan/G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1960-yillar – 2000-yillar. (Tadqiqotning asosiy materiallari).
2. Navoiy, Alisher. Lison ut-tayr. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, turli yillar.
3. Navoiy, Alisher. Farhod va Shirin. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, turli yillar.
4. Qayumov, Azizxon. Alisher Navoiy: Hayoti va ijodiyoti. Toshkent: O'qituvchi, 1991. (Navoiy ijodini o'rganish bo'yicha fundamental asarlardan biri).
5. Sultonov, Izzat. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: O'qituvchi, 1980. (Mumtoz adabiyot tahlili uchun nazariy asoslar).
6. Komilov, Najmiddin. Tasavvuf. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1996. (Navoiy g'azallaridagi tasavvufiy ramzlar va falsafani tushunish uchun).